

УДК 669.1:622(477)

Музиченко А.С., д.е.н., професор

Уманський державний педагогічний університет

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У даній статті розглянуто стан та тенденції розвитку гірничо-металургійного комплексу України. Визначено місце та значення галузі в економіці країни, а також, шлях змін та перебудов, що відбувалися з моменту отримання незалежності країни і до сьогодні. Визначено позитивні та негативні наслідки змін, що відбулися у галузі за останні роки. Розглянуто можливі шляхи виходу з кризи у гірничо-металургійному комплексі.

Ключові слова: гірничо-металургійний комплекс, металопродукція, енергетичні матеріали, сировинні ринки галузі, високотехнологічна продукція.

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГОРНО-МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ

В данной статье рассмотрены состояние и тенденции развития горно-металлургического комплекса Украины. Определено место и значение отрасли в экономике страны, а также, пути изменений и перестроек происходивших с момента обретения независимости страны и сегодня. Определены положительные так и отрицательные последствия изменений, произошедших в области за последние годы. Рассмотрены возможные пути выхода из кризиса в горно-металлургическом комплексе.

Ключевые слова: горно-металлургический комплекс, металлопродукция, энергетические материалы, сырьевые рынки отрасли, високотехнологичная продукция.

STAN TA TENDENTSII ROZVITKU GIRNICHО-METALURGIYNОGO COMPLEX UKRAINY

This article studies current situation and tendencies of the development of mining metallurgical complex in Ukraine. It identifies its place and importance in the economy of the country. It also draws attention to the ways of changes happened during the time of Independence. Positive and negative consequences of these changes are defined. Possible ways of overcoming the crisis in mining metallurgical complex considered.

Keywords: mining and metallurgical industry, metal, energy materials, markets, metal, high-tech products.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Промисловий комплекс України є пріоритетною сферою національної економіки. Саме від нього залежать реалізація ключових інтересів країни, її безпека, культурний та соціальний рівень життя нації. Промисловість є активним агентом зовнішньої торгівлі України. Очевидно, що стратегічний розвиток України значною мірою залежить від місця її промислового комплексу у системі міжнародного поділу праці. Промисловість – найважливіша структурна ланка господарського комплексу України.

Гірничо-металургійний комплекс (ГМК) розглядають як базову експортно-орієнтовану галузь народного господарства, що забезпечує потреби всіх галузей економіки України в металопродукції як основного конструкційного матеріалу [1, С. 4]. Основною сировинною ланкою комплексу є підприємства гірничовидобувної галузі, що забезпечують видобуток, збагачення та агломерування залізних, марганцевих і хромітових руд. Гірничорудна підгалузь України забезпечує чорну металургію вихідною сировиною і насамперед залізною рудою. Чорна металургія є базовою галуззю господарства України: підприємства, що використовують чорні метали, забезпечують близько 40 % валютних надходжень в країну [2, С. 92].

В період трансформації вітчизняної економіки у більшості підприємств ГМК, у тому числі, й гірничорудної підгалузі, погіршилися техніко-економічні та фінансові показники господарської діяльності, а ключовою проблемою такого стану багатьох гірничовидобувних підприємств України є значне вичерпування розвіданих запасів, зниження їх якісних характеристик, ускладнення гірничогеологічних умов розробки в результаті тривалої й інтенсивної експлуатації родовищ.

У зв'язку з цим актуальним для економіки України є проблема розробки стратегічних напрямків підвищення ефективності використання економічного потенціалу підприємств ГМК, які на сьогодні нагально потребують дослідження альтернативних варіантів раціонального використання їх ресурсно-виробничого потенціалу, про що йдеться, зокрема, в «Загальнодержавній програмі розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» [3].

Чорна металургія є важливою галуззю важкої промисловості, однією з основних частин фундаменту всього народного господарства країни. Практично немає такого підприємства, що у тій чи іншій мірі не використовувало б продукцію чорної металургії, адже чорні метали – це основний конструкційний матеріал для виготовлення засобів та знарядь виробництва, від кількості та якості якого у значній мірі залежать рівень розвитку виробничих сил країни, темпи і масштаби технічного прогресу.

Значення чорної металургії для економіки України важко переоцінити. Це пояснюється тим, що чорна металургія не тільки впливає на розвиток усіх без виключення галузей народного господарства України і є базою їх формування, але й є важливою експортоутворюючою галуззю і значною мірою характеризує та визначає експортний потенціал нашої країни. Розвиток гірничо-металургійного комплексу – основна науково-технічного прогресу у всіх галузях господарювання, значна підтримка конкурентоспроможності країни.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Аналіз стану народного господарства та окремих його галузей, зокрема гірничо-металургійного комплексу здійснено у працях вітчизняних та зарубіжних учених: А.К. Голубченко, С.Г. Грищенко, Д.О. Деркача, А.А. Іванова, С.Ф. Єрмілова, В.Л. Мазур, О.О. Смирнова, В.М. Поліщук та інших. Але питання сучасного стану та тенденцій розвитку потребують подальшого дослідження з урахуванням динаміки розвитку економіки загалом та гірничо-металургійного комплексу зокрема.

Цілі статті. Метою дослідження є вивчення стану та тенденцій розвитку гірничо-металургійного комплексу і визначення окремих шляхів подолання кризового стану галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Гірничо-металургійний комплекс України (ГМК) – це сукупність підприємств, що послідовно здійснюють видобування, збагачення, металургійну переробку руд чорних, кольорових і рідкісних металів та нерудної сировини для металургії, виробництво чавуну, сталі, кольорових і дорогоцінних металів, сплавів, прокатне виробництво, переробку вторинної сировини. До гірничо-металургійного комплексу належить також коксохімія, виробництво вогнетривів, будівельних конструкцій з металу, електродів, металургійного устаткування, порошкова металургія тощо.

На сьогодні гірничо-металургійний комплекс України включає:

- 15 металургійних комбінатів і заводів;
- 3 феросплавних заводи;
- 14 гірничодобувних підприємств;
- 12 коксохімічних заводів;

- 13 заводів з виробництва вогнетривів;
- 20 метизних заводів;
- 8 підприємств з виробництва труб і 134 підприємства, що організували

виробництво труб.

Основні види продукції ГМК – залізорудний концентрат, агломерат і окатиші, кокс, вогнетриви, чавун, сталь, прокат чорних металів, труби й феросплави.

З того моменту, як Україна стала незалежною державою, металургійна галузь пройшла певний шлях змін та перебудови.

Перш за все, галузь було переорієнтовано на зовнішні ринки збуту. І, як наслідок, сьогодні приблизно 80 % виробленої металопродукції експортується закордон, забезпечуючи, за різними даними, понад 40-48 % валютних надходжень від експорту, частка металу при цьому складає 33 %. Завдяки переходу на експортну орієнтацію галузі було освоєно випуск продукції згідно з міжнародними стандартами, здійснено сертифікацію технологічних процесів та якості виготовленої продукції, поліпшено товарний вигляд продукції.

Також було проведено реконструкцію та модернізацію виробництва, удосконалення обладнання і технології металургійного циклу з метою скорочення затрат сировинних та енергетичних ресурсів, підвищення якості продукції.

На жаль, зміни, що відбулися в галузі за останні роки, мали не лише позитивні наслідки.

Корпоративна революція у галузі, перехід прав власності у приватні руки, втрата державою керівництва стратегічними підприємствами призвели до значного погіршення конкурентних позицій підприємств ГМК України та стабільності держави в цілому.

На початку 90-х років в Україні було взято напрям на скорочення виробництва ГМК, що також позначилося на погіршенні роботи залізорудних підприємств.

У цій галузі дуже повільно ведуться роботи щодо виводу з експлуатації надлишкових потужностей, приведенню чисельності робітників у співвідношення з обсягами виробництва. Витрати на утримання соціальної сфери майже всюди лежать на підприємствах, що відбивається на собівартості та конкурентоспроможності продукції, що виробляється ними.

З нарощуванням динамізму економічних і соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві, швидкими змінами кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках залізорудної продукції дедалі більше зростає роль стратегічного планування.

Розмір експорту металопродукції складає 80 %, на внутрішній ринок ГМК України відвантажуються лише 20 %. Але, нині зовнішні ринки металу швидко скорочуються.

Це відбувається більшою мірою, внаслідок створення нових сучасних металургійних потужностей у Китаї та Індії. Росія – головний торговельний партнер України серед держав СНД, її частка становить 62 % у загальній структурі експорту українського металопрокату до СНД [4]. Обсяги експорту української металопродукції в 2012-2013 рр. до країн СНД знизилися на 5-7 %. Так, за січень-жовтень 2013 року за кордон було продано металу на суму близько 10,4 млрд. дол., але це складає всього 41,3 % обсягу продажу за цей же період 2012 року [5].

Підприємствам, що мають зовнішні ринки збуту, вдалося не допустити катастрофічних темпів падіння виробництва на відміну від інших. У першій половині 2013 року українські гірничорудні підприємства істотно скоротили обсяги виробництва залізорудної сировини. Випуск агломерату впав на 35 % (16,6 млн. тонн), окатишів – на 22% (до 9,0 млн. тонн). Падіння обсягів виробництва в першу чергу викликане стагнацією вітчизняної металургії. В січні-червні виробництво чавуну впало на третину

в порівнянні з аналогічним періодом попереднього року, що вплинуло і на виробництво сировини [6].

Гірничорудні підприємства України в січні-липні 2013 р. в порівнянні з аналогічним періодом 2012 р. скоротили обсяги виробництва необробленої залізорудної сировини на 28 % – до 34,362 млн. тонн. Зокрема, виробництво залізорудного концентрату скоротилося на 24 % – до 28,651 млн. тонн і залізної руди на 40 % – до 5712 тис. тонн. Виробництво підготовленої залізорудної сировини за вказаний період скоротилося на 29 % – до 30,694 млн. тонн, зокрема агломератів на 33 % – до 19,814 млн. тонн, окатишів на 19 % – до 10,879 млн тонн. У липні 2013 року українські гірничо-збагачувальні комбінати провели 6097 тис. т непідготовленої залізорудної сировини, зокрема 5083 тис. тонн концентрату і 1014 тис. тонн залізняку. Окрім цього, гірничорудні підприємства України в червні 2013 року провели 5110 тис. тонн підготовленої залізорудної сировини, зокрема 1895 тис. тонн окатишів і 5110 тис. тонн агломерату [6].

Завантаження виробничих потужностей українських металургійних підприємств на липень 2013 року складало 58,8 %. Низький рівень завантаження підприємств і низькі ціни на металопродукцію на світових ринках призвели до мінімальної рентабельності українських металургійних підприємств і до зростання їх кредиторської заборгованості. Основна сировина для металургії – залізна руда і коксівне вугілля. Поклади коксівного вугілля в Україні зменшуються, а видобування дедалі ускладнюється і дорожчає. Взагалі, Україна має великі потужності коксохімічних заводів, але більшість з них використовують застарілі, енергозатратні технології та устаткування. Власного коксівного вугілля Україні не вистачає як за якістю, так і за кількістю. Для виробництва сталі на рівні 40 млн. т на рік Україні необхідно імпортувати 3,5-5 млн. т коксівного вугілля [7]. Сьогодні зі всього вугілля, споживаного в Україні, більш за третину доводиться на імпорт. Так, минулого року українські металурги імпортували близько 10 мільйонів тонн вугільного концентрату. Основні країни, з яких завозиться вугілля, – це Росія, на частку якої доводиться більше 70 % від всього імпорту, США, що займають 15 % в структурі імпорту, Казахстан – 12 %.

Питання залежності нашої країни від нафти і природного газу стає все гострішим. У структурі імпорту за десять місяців цього року на долю енергетичних матеріалів доводиться майже 32 %. На покупку нафти і «блакитного палива» було витрачено 8,5 млрд. дол., при тому, що в 2013 році обсяги закупівлі були на 45% нижчі, ніж у минулому, зокрема, природного газу – на 22 %.

Ще однією з найгостріших проблем реформування ГМК України є наявність надлишкових потужностей. Сьогодні продовжується експлуатування неконкурентних застарілих металургійних заводів, що у сучасних умовах ринкової економіки можуть існувати лише при отриманні від держави суттєвих преференцій – здешевленого у результаті державних дотацій газу, вугілля, електроенергії тощо.

Для розширення експорту металургійні підприємства України перейшли на збільшення напівфабрикатів суттєво скоротивши марочний та розмірний асортиментний ряд і значно зменшивши виробництво високотехнологічної продукції.

Отже, асортимент і якість продукції ГМК України відстають від сучасних вимог ринку. Вимоги до металопродукції (щодо механічних властивостей, корозіє стійкості, без дефективності тощо), що постійно зростають і розширюються.

Модернізація на підприємствах здійснюється лише локально – окремих видів обладнання, коли обійтися без цього неможливо, за рахунок коштів отриманих за часів екстремального підвищення цін на металопродукцію на світових ринках і зростання виробництва на металургійних комбінатах майже до межі їх потужності. Фінансово-промислові групи, що володіють металургійними комбінатами України, в той час не

вважали за необхідне переоснащувати підприємства і розвивати технології та обладнання. У результаті спрацьованість фондів ГМК України нині становить приблизно 65%, на підприємствах галузі використовуються застарілі технології виробництва сталі, витрати сировини та енергоносіїв є завищеними, а собівартість продукції – занадто високою.

Пошуком шляхів виходу з кризи у ГМК зайняті всі: структури законодавчої і виконавчої влади, політики, підприємці, науковці, представники багатьох професій. Світова криза та її наслідки довели необхідність переорієнтації вітчизняного виробництва з традиційних зовнішніх ринків на внутрішній для сталого функціонування вітчизняного ГМК та зменшення його залежності від коливань кон'юнктури світового ринку. Але сьогодні країна не має об'єктивних основ для істотного нарощування свого внутрішнього ринку металу на найближчі 10-15 років. Наразі урядом розроблено цілий ряд стандартів і програм, які передбачають принципи стандартизації і покращання якості, що використовуються в ЄС, і адаптацію їх до умов України [3].

З урахуванням загальносвітових тенденцій щодо використання корисних копалин основні проблемні питання задоволення на належному рівні потреб економіки в мінерально-сировинних ресурсах пов'язуються з такими факторами [3]:

- цінність і невідновлюваність природних мінеральних ресурсів зумовлюють необхідність їх раціонального та ощадливого використання. Інтенсивні методи видобутку, переробки і споживання корисних копалин на основі новітніх досягнень науки і техніки є невід'ємною складовою частиною загальносвітової технічної революції;

- науково-технічний прогрес в усіх підгалузях мінерально-сировинного комплексу та жорстка конкуренція між виробниками мінеральної сировини у країнах з ринковою економікою унеможливають всупереч усім прогнозам перехід до активного використання бідніших руд.

Залізні руди є вихідною сировиною, що забезпечує функціонування чорної металургії. Цей вид сировини належить до категорії А. Усього в Україні нараховується 54 родовища залізних руд, з яких 22 перебувають в експлуатації. Багаті залізні руди і залістисті кварцити добуваються на родовищах Криворізького, Кременчуцького та Білозірського залізрудних басейнів. Розвідані (підтверджені) запаси становлять 28 млрд. тонн. Найбільші підтверджені запаси світу (понад 10 млрд. тонн) розподіляються серед чотирьох країн: Росія, Україна, Бразилія та Китай. Їх сумарна частка у світових підтверджених запасах – 67,2 відсотка (139 млрд. тонн).

Реальним кроком до подолання кризи у вітчизняній металургії є перешкодження імпортуванню в Україну металопрокату, який за номенклатурою може виготовлятися власними виробниками. Зменшення імпортування коксівного вугілля та зменшення цін на українське, вимагає виділення з бюджету додаткових коштів для вугільної промисловості країни. Тобто урядовим органам України необхідно розробити і реалізувати заходи щодо захисту внутрішнього ринку металопродукції від закордонної експансії.

Позитивний вплив на розвиток металургійної галузі дасть прийняте Кабінетом Міністрів рішення про звільнення від ввізного мита матеріалів та обладнання для енергозбереження, що в Україні не виробляються. Це забезпечить підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів у чорній металургії України за рахунок впровадження утилізації вторинних ресурсів, а саме металургійних газів (доменного, коксового, конвертерного).

Що стосується надлишкових потужностей в Україні, то на жаль, виведення з експлуатації надлишкового, застарілого устаткування чи в цілому підприємств є питанням їх власників, а не урядових структур. Державні органи мають вирішити

питання щодо диференційованого підходу до кожного підприємства при наданні їм фінансової підтримки, це попередить розпорошення коштів, консервування проблеми модернізації галузі та забезпечить захищеність від коливань цін і попиту на світових ринках.

Висновки. Для вирішення невідкладних проблем гірничовидобувної промисловості потрібні рішучі кардинальні заходи. Загальна стратегія повинна бути спрямована на підтримання експортного потенціалу ГМК з метою забезпечення валютних надходжень в Україну, підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом зменшення її собівартості, проведення реструктуризації підприємств та оновлення виробничих засобів. Реструктуризація гірничо-металургійної галузі повинна ставити за мету ліквідацію фактично чи потенційно збиткових підприємств, виведення з експлуатації недіючих потужностей та їх перепрофілювання, розширення номенклатури товарної продукції, застосування у виробництві принципово нових, високопродуктивних, енергозберігаючих та екологічно чистих технологій та обладнання.

Список використаних джерел:

1. Турило А.М. Економічна оцінка інновації залізрудного виробництва: Монографія / А.М. Турило, О.А. Зінченко, В.Я. Нусінов. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2006. – 200 с.
2. Пікус А.Ю. Металургійна галузь України: тенденції і перспективи – економіка та управління національним господарством / А.Ю. Пікус // актуальні проблеми економіки. – 2011. – №4 (118). – С. 92–102.
3. Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року. – Затверджено Законом України від 21 квітня 2011 року N 3268-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3268-17>. – Назва з екрану.
4. Грищенко С. Г. Рынок металлопродукции Украины в странах СНГ: проблемы и задачи / С. Г. Грищенко // Сталь. – № 9. – 2008. – С. 88–90.
5. Наталія Щербатюк. Зовнішня торгівля: найбільші проблеми від найважливіших партнерів... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail>.
6. Підприємства ГМК України скоротили виробництво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vcourse.ua/ua/economics/sokratili-proizvodstvo-zhelezorudnogo-syrya.html>.
7. Мазур В.Л. Перспективи тепло- і енергосбереження в ГМК України / В.Л. Мазур // Стиль – 2008 – №7 – С. 113–117.